

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Μπαλάντινα, Αλεξάνδρα (2025). *Εθνογραφική έρευνα στην Εθνομουσικολογία*. Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-1018>

Χειμερινό εξάμηνο. Στο σημερινό μας μάθημα, αφιερωμένο στη συμμετοχική παρατήρηση —θεμέλιο της εθνογραφικής επιτόπιας έρευνας— οι φοιτήτριες και οι φοιτητές έχουν μόλις επιστρέψει από άσκηση στον χώρο της Φιλοσοφικής και ετοιμάζονται να μετατρέψουν τις πρόχειρες σημειώσεις τους σε σημειώσεις πεδίου. Η σκηνή αυτή, γνώριμη σε όποιον διδάσκει εθνογραφική μεθοδολογία, αποτυπώνει τη ζωντανή σχέση ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη της εθνογραφικής έρευνας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και το νέο βιβλίο της Αλεξάνδρας Μπαλάντινα, *Εθνογραφική έρευνα στην Εθνομουσικολογία*, το πρώτο ελληνόγλωσσο σύγγραμμα αφιερωμένο αποκλειστικά στο αντικείμενο αυτό. Το έργο έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό, προσφέροντας ένα πλούσιο, τεκμηριωμένο και ιδιαίτερα φιλικό εγχειρίδιο για όσες και όσους επιθυμούν να γνωρίσουν ή να εμβαθύνουν στην εθνογραφική μέθοδο μέσα από τη μουσική έρευνα.

Επιστρέφω για λίγο στις αρχές της δεκαετίας του 2010: Εργαζόμαστε με την Αλεξάνδρα στο συλλογικό τόμο *Εισαγωγή στην Εθνομουσικολογία*, που εκδόθηκε το 2014 από τις εκδόσεις Ασίνη. Τα κείμενα του τόμου θέλουμε να αποδώσουν την ταυτότητα του κλάδου στο παρόν και σε ιστορική προοπτική. Στη μεθοδολογία αποφασίζουμε να αφιερώσουμε το ένα από τα τρία βασικά μέρη του βιβλίου, κρίνοντας ότι, με βάση τα κενά της τότε ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας, οτιδήποτε περισσότερο θα ήταν πολυτέλεια. Να λοιπόν που το πλήρωμα του χρόνου έφτασε: το νέο βιβλίο της Μπαλάντινα, αφιερωμένο αποκλειστικά σε ζητήματα μεθόδου, έρχεται να καλύ-

ψει ένα σημαντικό κενό, τόσο στη μουσική εθνογραφική έρευνα όσο και στη διδασκαλία της.

Το βιβλίο ανοίγει με μία εκτενή εισαγωγή για τη φύση και την ιστορία της εθνογραφικής έρευνας — διεθνώς και στον ελληνικό χώρο— καθώς και για τη θέση της στην εθνομουσικολογία, σε συνάρτηση με τους συγγενείς κλάδους της ανθρωπολογίας, της λαογραφίας, και της κοινωνιολογίας. Τα υπόλοιπα κεφάλαια μας καθοδηγούν σε ολόκληρο τον «εθνογραφικό κύκλο», με την εύστοχη επισήμανση ότι τα στάδια της εθνογραφίας συχνά αλληλεπικαλύπτονται και αλληλοτροφοδοτούνται.

Το πρώτο στάδιο αφορά την προετοιμασία: τον εντοπισμό και τη διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος, καθώς και τη σύνταξη της ερευνητικής πρότασης. Το δεύτερο αφορά τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας, με κεφάλαια αφιερωμένα στη συμμετοχική παρατήρηση και ακρόαση, στις εθνογραφικές σημειώσεις πεδίου, στις άτυπες συνομιλίες και τη συνέντευξη, στη μουσική συμμετοχική παρατήρηση, και στην οπτικοακουστική έρευνα στην εθνομουσικολογία. Δύο επιπλέον κεφάλαια, ευρύτερης θεματικής εμβέλειας, εξετάζουν αντίστοιχα την ενσώματη και αισθητηριακή εθνογραφία και την πολιτισμική μελέτη των μουσικών οργάνων. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με ένα καταληκτικό κεφάλαιο αφιερωμένο στο τελευταίο στάδιο του εθνογραφικού κύκλου: την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων και τη συγγραφή του εθνογραφικού κειμένου.

Το στάδιο αυτό —η ανάλυση και η συγγραφή— αποτελεί κομβικό σημείο της ερευνητικής διαδικασίας και αξίζει να επισημανθεί ότι δεν έχει τύχει διεθνούς βιβλιογραφικής υποστήριξης στον βαθμό που του αναλογεί. Η συμβολή της Μπαλάντινα είναι, επομένως, ουσιαστική. Προτείνει τρόπους ανάλυσης των εθνογραφικών δεδομένων και στη συνέχεια εστιάζει στα ζητήματα της εθνογραφικής γραφής, εξετάζοντας διαφορετικά είδη και τυπολογίες κειμένων —όπως η «πυκνή περιγραφή», οι κλασικοί εθνογραφικοί τόποι (π.χ. η «σκηνή άφιξης» και άλλα στιγμιότυπα από το πεδίο) και η σκιαγράφηση των ανθρώπινων χαρακτήρων που πρωταγωνιστούν στην αφήγηση. Στέκεται, επίσης, στη γραφή σε πρώτο πρόσωπο και στη χρήση παρελθοντικού ή ενεστώτα χρόνου, εξηγώντας τα κριτήρια που καθοδηγούν την επιλογή τους. Επιπλέον, αναλύει τη σχέση θεωρίας και εθνογραφίας και τον τρόπο με τον οποίο τα δύο συνυφαίνονται στο εθνογραφικό κείμενο.

Τέλος, κάθε κεφάλαιο του βιβλίου αφιερώνει ιδιαίτερη προσοχή

σε ζητήματα δεοντολογίας, όπως αυτά ανακύπτουν στα διαφορετικά στάδια της εθνογραφικής διαδικασίας.

Τι είδους εθνογραφία μάς διδάσκει, λοιπόν, η Μπαλάντινα; Το βιβλίο εναρμονίζεται με τις σύγχρονες τάσεις που διαμορφώθηκαν μέσα από την αναστοχαστική στροφή που ακολούθησε τη λεγόμενη «κρίση της αναπαράστασης» στην ανθρωπολογία (Marcus and Fischer 1986· Clifford and Marcus 1986), καθώς και με τη «νέα επιτόπια έρευνα» (new fieldwork) στην εθνομουσικολογία (Barz and Cooley 2008). Πρόκειται για μια πολυτροπική και πολυμεσική εθνογραφία, η οποία πειραματίζεται με τις ίδιες τις συμβάσεις της. Είναι πολυφωνική, συνεργατική και αναστοχαστική, ενώ η εθνογράφος εμφανίζεται με ενσώματη παρουσία, ενισχυμένη δεοντολογική επίγνωση και σαφώς προσδιορισμένη θεσιακότητα μέσα στο κείμενο.

Διαβάζοντας το βιβλίο, αυτό που μου εντυπώθηκε περισσότερο είναι η ίδια η εθνογραφική του υφή: δεν περιορίζεται στην περιγραφή, αλλά ενσαρκώνει την εθνογραφία. Κατά κάποιον τρόπο, συμπεριφέρεται ως εθνογραφικό κείμενο. Εναλλάσσει διαφορετικές μορφές γραφής —θεωρητικό λόγο, εθνογραφικές περιγραφές, ποιήματα, διαλόγους, πρωτοπρόσωπες αφηγήσεις. Πλαισιώνεται από εικόνες, φωτογραφίες, πίνακες, σχήματα, διαγράμματα, ζωγραφίες, και ενεργούς σύνδεσμούς σε ηχητικά και οπτικοακουστικά παραδείγματα. Περιλαμβάνει διαδραστικά παράθυρα που προσκαλούν σε «δημιουργικές δραστηριότητες στην τάξη», σε «σκέψη και συζήτηση», προσφέρουν «προτάσεις» και «χρήσιμες συμβουλές», ενώ κομβικές φράσεις ή αποσπάσματα λόγου πλαισιοθετούνται ως χρήσιμα *takeaways* για την αναγνώστρια.

Είναι, επίσης, πολυφωνικό: καταξιωμένες εθνογράφοι παρουσιάζονται μέσα από αναφορές στο έργο τους και εκτενή αποσπάσματα από αυτό. Τα αποσπάσματα αυτά διατρέχουν ολόκληρο το βιβλίο, αναδεικνύοντας στην πράξη —όπως επισημαίνει και η Μπαλάντινα— ότι το καλύτερο σχολείο της ερευνήτριας εθνογράφου είναι τα κείμενα των άλλων, και ότι η συγγραφή προϋποθέτει την ανάγνωση.

Παράλληλα, η παρουσία πολλών συναδέλφων από την εγχώρια κοινότητα —αρκετοί εκ των οποίων συνέβαλαν ως κριτές του βιβλίου— προσδίδει μια αίσθηση συλλογικότητας και αποτυπώνει τη δυναμική του πεδίου, καθώς και το αυξανόμενο ανθρώπινο δυναμικό του. Στο βιβλίο βρίσκουν θέση και φοιτήτριες και φοιτητές της συγγραφέως, ενώ η ίδια η Μπαλάντινα μοιράζεται προσωπικές εμπειρίες από το δικό της εθνογραφικό «πεδίο» στο Ιράν και τη Γιουγκο-

σλαβία. Μέσα από αυτές τις εξιστορήσεις αναδύεται η φωνή της, η θεσιακότητά της και το α' ενικό – όπως ακριβώς συμβαίνει στην εθνογραφική γραφή.

Ιδιαίτερα κρίσιμο θεωρώ, επίσης, ότι η εθνογραφία που προτείνει η συγγραφέας είναι άρτια προσαρμοσμένη στις ανάγκες της εθνομουσικολογίας. Αντλώντας από τις γενικές αρχές της εθνογραφικής έρευνας, το βιβλίο αναδεικνύει τη διακριτή συμβολή της εθνομουσικολογίας στο ευρύτερο πεδίο. Η αξία του, επομένως, υπερβαίνει τα όρια της μουσικής μελέτης και το καθιστά χρήσιμο εργαλείο για κάθε ερευνήτρια και ερευνητή της ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας ή της εκπαίδευσης, που επιθυμεί να διευρύνει τη μεθοδολογική της φαρέτρα.

Θα σταθώ ενδεικτικά σε δύο κεφάλαια που αναδεικνύουν την ιδιαίτερη εθνογραφική πρόταση της εθνομουσικολογίας. Το έκτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη μουσική συμμετοχική παρατήρηση. Ο όρος έχει καθιερωθεί στην εθνομουσικολογία για να περιγράψει τη μουσική επίτευση – κυρίως με τη μορφή μαθητείας ή από κοινού μουσικοτροπίας με τους συνεργάτες στο πεδίο – ως μέθοδο εθνογραφικής έρευνας. Η συμμετοχή στη μουσική πράξη παράγει ενσώματη, συναισθητηριακή και μη λεκτική γνώση: γνώση «εκ των έσω», «θεμελιωμένη στο μουσικό είναι» (Titon, 2008, σελ. 32, όπως αναφέρεται στη σελ. 250). Ως ερευνητική μέθοδος, η μουσική συμμετοχική παρατήρηση προτείνει νέες μεθοδολογικές, επιστημολογικές και οντολογικές προσεγγίσεις, όχι μόνο για την εθνομουσικολογία αλλά και για τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες συνολικά.

Το ένατο κεφάλαιο αφορά την πολιτισμική μελέτη μουσικών οργάνων. Τα όργανα προσεγγίζονται ως φορείς μνήμης, ταυτότητας και αξιών, που συνδιαμορφώνουν κοινωνικούς και πολιτισμικούς κόσμους. Εξετάζονται σύγχρονες τάσεις και έρευνες γύρω από την κοινωνική και υλική τους ζωή, την έμφυλη διάσταση, τις πολλαπλές ταυτότητες και την αυτενέργειά τους (*agency*). Και τα δύο κεφάλαια αναδεικνύουν με παραδειγματικό τρόπο τη συμβολή της εθνομουσικολογίας στην εθνογραφική έρευνα, φωτίζοντας τις ιδιαίτερες δυνατότητες που προσφέρει η μουσική εμπειρία ως μεθοδολογικός και θεωρητικός άξονας.

Το κυριότερο ίσως στοιχείο είναι η εκπαιδευτική διάσταση του βιβλίου: πρόκειται εξάλλου για εγχειρίδιο έρευνας που απευθύνεται πρωτίστως σε φοιτήτριες, φοιτητές και επίδοξες εθνογράφους όλων των κλάδων των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών. Η συγ-

γραφέας συνομιλεί με την αναγνώστρια και τον αναγνώστη· η φωνή της άλλοτε επεξηγεί, άλλοτε καθοδηγεί, άλλοτε ενθαρρύνει. Αξίζει να κλείσω με τα δικά της λόγια:

Η καθεμά σας πρέπει να σκεφτεί τι είναι αυτό που σας βοηθάει στη συγγραφή· χρειάζεται να βρείτε τη δική σας στρατηγική. ... Πάντα λέω στους φοιτητές/τριες ότι βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση, εφόσον ... έχουν τελειώσει την έρευνα πεδίου και διαθέτουν χρόνο ... για να γράψουν. ... Βρίσκεστε σε πλεονεκτική θέση εφόσον γράφετε για ζητήματα που νοιάζεστε και αγαπάτε! (σελ. 394-396).

Η εθνογραφία, λοιπόν, δεν είναι απλώς μια μέθοδος· είναι μια προσωπική, ενσώματη, και δημιουργική πορεία. Το βιβλίο της Αλεξάνδρας Μπαλάντινα μας υπενθυμίζει ότι κάθε εθνογράφος κρατά στα χέρια της τη δική της φωνή, τον δικό της τρόπο να κοιτάξει τον κόσμο – και ότι το μεγαλύτερο προνόμιο είναι να γράφει κανείς για όσα αγαπά.

Ελένη Καλλιμοπούλου
Αν. Καθηγήτρια
Τμήμα Μουσικών Σπουδών ΕΚΠΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barz, G., & Cooley, T. (Eds.) (2025). *Shadows in the field: New perspectives for fieldwork in ethnomusicology*. Oxford University Press.
- Clifford, J., & Marcus, G. E. (Eds.) (1986). *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. University of California Press.
- Marcus, G. E., & Fischer, M. M. J. (1986). *Anthropology as cultural critique: An experimental moment in the human sciences*. University of Chicago Press.
- Titon, J. T. (2008). Knowing Fieldwork. Στο G. Barz, & T. Cooley (Eds.), *Shadows in the field: New perspectives for fieldwork in ethnomusicology* (σελ. 25-41). Oxford University Press.